

Ю.В. Чарнякевіч

Мінск, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАХОДНЫХ ГАВОРАК ПОЎДНЯ БЕЛАРУСІ

Тэрмін “пераходныя гаворкі”, які ўжываецца ў артыкуле ў дачыненні да некаторых гаворак Брэсцкай і Гомельскай абласцей, а не толькі сярэдне-

беларускіх гаворак асноўнага масіву беларускай мовы [1, с. 396], не новы. Праўда, выкарыстоўваюцца гэты тэрмін пераважна ў дачыненні да гаворак з оканнем [3, с. 171; 4, с. 81 і інш.; 7, с. 121; 8, с. 9–12; 9, с. 218; 10, с. 203]. Між тым, праведзенае ў 2006–2008 гг. лінгвагеаграфічнае даследаванне шэрага раёнаў Брэсцкай вобласці [15] дазволіла ўпершыню вызначыць пераходныя гаворкі ў межах акаючага арэалу [15, с. 116–120]. Прывядзём некаторыя моўныя адметнасці гэтых пераходных акаючых і акаючых гаворак.

Пераходныя гаворкі з оканнем. Характарыстыка і некаторыя моўныя (пераважна фанетычныя) асаблівасці гэтых пераходных гаворак на тэрыторыі Брэстчыны ў межах акаючага арэалу прадстаўлены як у вучэбна-метадычным комплексе “Беларуская дыялекталогія”, так і ў энцыклапедычных выданнях, напрыклад “Беларуская мова”, “Культура Беларусі”, у артыкулах і дысертацыях Л.В. Леванцэвіч, А.А. Босак [2; 11, с. 92–94; 12; 9, с. 218; 13, с. 83], а таксама ў дысертацыях і артыкулах іншых даследчыкаў.

Фанетыка. Вымаўленне на месцы этымалагічнага [э], [ѣ] гука [а] ў пазіцыі пасля цвёрдых губных у першым складзе перад націскам: *баро/за, бада/* і пад. Яскрава гэтая фанетычная рыса выяўляецца ў гаворках Брэсцкай вобл., напрыклад, у маўленні жыхароў в. Бабровічы Івацэвіцкага р-на [17, с. 193, 195]. **Дзеканне і цеканне** характэрна пераходным паўночнабрэсцкім гаворкам (вымаўленне тыпу *ці/хо, дз’і/к’і; дз’эн’, м’эс’і/ч’ко*) [8, с. 7–8; 15, с. 123–125]. Праўда, часам адзначаецца захаванне этымалагічна мяккіх [д’], [т’] (характэрная фанетычная рыса пераходных паўночналагішынскіх або аброўска-рудненскіх гаворак: *д’э/т’і, т’ен’, ход’у/, гл’эд’у/* [8, с. 11; 15, с. 125]).

Марфалогія. У паўночнабрэсцкіх гаворках назоўнікі муж. роду мн. ліку ў форме Р. склону прадстаўлены з канчаткамі *-эй, -эw: індыкэ/й, комэкэ/й; індыкэ/w, комэкэ/w*; прыметнікі н. роду адз. ліку ў форме Н. склону адзначаны з націскным канчаткам *-эе: старэ/йэ*; указальны займеннік ж. роду *тая* ў форме Р. склону адз. ліку ўжываецца ў двухскадовай форме: *тэ/йэ*; лічэбнік *два* ў форме Т. склону зафіксаваны з асновай *дво-: двома/*. Таксама ў гаворках адзначаны формы інфінітыва з асновай на [к]: *пац’і/, тоўкці/* [16, к. 109, 123, 131, 138, 146, 163] і іншыя марфалагічныя асаблівасці.

Лексіка. У пераходных паўночнабрэсцкіх і паўночналагішынскіх (аброўска-рудненскіх) гаворках ужываюцца такія адмысловыя лексемы, як *зато/па, жэл’эз’н’а/к, поза/дк’і* і інш. [16, к. 242, 262, 270].

Пераходныя гаворкі з аканнем. Гэта, напрыклад, вызначаныя ў беларускай дыялекталогіі ўпершыню альшаніцка-боркаўскія гаворкі (назва паходзіць ад гаворак вв. Альшаніцы Івацэвіцкага р-на і Боркі Ганцавіцкага р-на Брэсцкай вобл.) [15, с. 118–119]. Прывядзём некаторыя асаблівасці гэтых пераходных гаворак з аканнем.

Фанетыка. Пераходным акаючым альшаніцка-боркаўскім гаворкам характэрна захаванне этымалагічнага [э] ў 2 і 3 складах перад націскам, а таксама ў паслянаціскным складзе: *л’эсн’ік’і/, в’эрац’ано/, во/с’эн’*; захаванне этымалагічнага [о] ў паслянаціскным канцавым закрытым складзе: *п’арэ/б’ірок, п’арэ/чынок, за/п’эчок, кам’і/нок, ко/рок*; вымаўленне зычнага [ж] на месцы этыма-

лагічнага [д] у дзеясловах 1 асобы адз. ліку: *хажу/, гл'ажу/*; наяўнасць метатэзы ў слове *нагавіцы: ганав'і/цы* [16, к. 21, 22, 29, 30, 78; 17, с. 179, к. 24а] і некаторыя іншыя асаблівасці. Акрамя таго, шэраг моўных адметнасцей гэтых гаворак (у галіне вакалізму) прадстаўлены ў межах Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці, Прыпяцка-Мазырскага Палесся Беларусі і на паўночным захадзе Украіны (часткі Сумскай, Чарнігаўскай і Кіеўскай абласцей) [6, с. 112–113; 14, с. 213, 230, 231 і інш.]. Праўда, дасюль не зразумелы характар окаюча-акаючага вакалізму гэтых гаворак: гэта оканне саступае месца аканню, як мяркуе Н.Т. Вайтовіч [4, с. 35], ці тут адбываюцца іншыя фанетычныя змены, як кажа Л.Э. Калынь [5, с. 12, 14; 6, с. 117–119].

Марфалогія. Назоўнікі м. роду адз. ліку ў форме М. склону з асновай на зацвярдзелы зычны ўжываюцца ў пераходных альшаніцка-боркаўскіх гаворках з націскным канчаткам *-э*: *на нажэ/, на ключэ/, у канцэ/*; прыметнікі н. роду адз. ліку ў форме Н. склону адзначаны з націскным канчаткам *-э*: *старэ/йэ, маладэ/йэ*; прыметнікі ж. роду адз. ліку ў форме М. склону ўжываюцца з ненаціскным канчаткам *-ай (-ой)*: *у но/вай, у чырво/най; у но/вой, у чырво/ной*; у дзеясловах абвеснага ладу 3 асобы мн. ліку эпентычны [л'] захоўваюцца: *ро/бл'ац', спл'ац', ко/рмл'ац'*; у формах інфінітыва з асновай на галесны адзначаны суфікс *-ці*: *жа/ц'і, хадз'і/ц'і* [16, к. 80, 104, 131, 135, 162] і інш.

Лексіка. У гэтых гаворках ужываюцца свае адметныя словы *вы/пусток, жарэ/бчык, бусло/ўка, ко/сы, во/жах, крышаны/* і інш. [16, к. 179, 181, 197, 292, 314, 332; 17, с. 118–119].

Такім чынам, можна зрабіць наступныя высновы.

1. У наш час у гаворках паўдн. Беларусі, на стыку двух арэалаў (з оканнем і аканнем), выразна акрэсліваюцца пераходныя гаворкі са сваімі спецыфічнымі асаблівасцямі як у галіне фанетыкі і марфалогіі, так і лексікі. Прычым пераходныя гаворкі адзначаны як у окаючым, так і ўпершыню ў акаючым арэале.

2. Несумненна, гэта пояс пераходных гаворак – як акаючых, так і окаючых – існуе і ў іншых, яшчэ не даследаваных з дапамогай метадаў рэгіянальнай лінгвагеаграфіі раёнах Брэсцкай і Гомельскай абласцей Беларусі, а таксама на паўночным усходзе Украіны.

3. Некаторыя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці пераходных акаючых альшаніцка-боркаўскіх гаворак (напрыклад, выразны окаюча-акаючы вакалізм, наяўнасць эпентычнага [л'] у дзеясловах абвеснага ладу 3 асобы мн. ліку, ужыванне слоў *ко/сы, во/жах, крышаны/* і інш.) яскрава сведчаць пра іх цесную сувязь з окаючымі гаворкамі Беларускага і Украінскага Палесся.

4. У сувязі з тым, што пераходныя гаворкі на стыку двух арэалаў (з оканнем і з аканнем) захоўваюць свае адметныя моўныя асаблівасці ўжо даволі працяглы час, у далейшым іх варта вывучаць з дапамогай не толькі сінхранічнага, але і дыяхранічнага аспектаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аванесаў, Р. І. Групоўка дыялектаў беларускай мовы / Р. І. Аванесаў // Нарысы па беларускай дыялекталогіі / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – С. 396–403.

2. Босак, А. А. Дыферэнцыяцыя і арэальныя сувязі гаворак Верхняга Над'ясельдзя : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. А. Босак. – Мінск, 2006. – 257 л.
3. Вайтовіч, Н. Т. Аб тыпах акання ў першым складзе перад націскам пасля цвёрдых зычных у беларускіх гаворках / Н. Т. Вайтовіч // Працы / Ін-т мовазнаўства Акад. навук БССР ; рэдкал.: К. К. Крапіва [і інш.]. – Мінск, 1958. – Вып. 5. – С. 169–194.
4. Вайтовіч, Н. Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 219 с.
5. Калнынь, Л. Э. Особенности диалектов как структурно организованных языковых идиомов в ситуации их сосуществования с литературным языком / Л. Э. Калнынь // Исследования по славянской диалектологии. – М., 2015. – С. 9–17.
6. Калнынь, Л. Э. Об организации фонологических систем смешанного типа / Л. Э. Калнынь // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1973 / отв. ред. Р. И. Аванесов. – М., 1975. – С. 108–119.
7. Клімчук, Ф. Д. Аб суадносінах гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся і Падляшша / Ф. Д. Клімчук // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. – Biaystok, 1995. – С. 121–124.
8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: факетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
9. Клімчук, Ф. Д. Заходнепалескія гаворкі / Ф. Д. Клімчук // Беларуская мова : энцыклапедыя / Беларус. энцыкл. ; пад. рэд. А. Я. Міхалевіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 218–219.
10. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 294 с.
11. Леванцэвіч, Л. В. Беларуская дыялекталогія : вучэб.-метад. комплекс / Л. В. Леванцэвіч ; Брэсц. дзярж. ун-т. – Брэст : БрДУ, 2014. – 123 с.
12. Леванцэвіч, Л. В. Лінгваграфічная групоўка гаворак Бярозаўскага раёна : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Л. В. Леванцэвіч. – Мінск, 1996. – 291 л.
13. Міхайлаў, П. А. Заходнепалескія гаворкі / П. А. Міхайлаў // Культура Беларусі : энцыклапедыя : у 6 т. Т. 4 / рэдкал.: У. Ю. Аляксандраў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2013. – С. 80–83.
14. Назарова, Т. В. Аканье в украинских говорах / Т. В. Назарова // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1975 / отв. ред. Р. И. Аванесов. – М., 1977. – С. 211–260.
15. Чарнякевіч, Ю. В. Агульнасць і арэальная дыферэнцыяцыя беларускіх пераходных гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Ю. В. Чарнякевіч. – Мінск, 2017. – 355 л.
16. Чарнякевіч, Ю. В. Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны / Ю. В. Чарнякевіч. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – 255 с.
17. Чарнякевіч, Ю. В. Вакалізм гаворкі жыхароў вёскі Бабровічы Івацэвіцкага раёна / Ю. В. Чарнякевіч // Гісторыка-тэарэтычныя актуаліі сучаснай філалогіі : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., Брэст – в. Гошчава Івацэв. р-на Брэсц. вобл., 3 лістап. 2006 г. / Брэсц. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. З. П. Мельнікавай. – Брэст, 2007. – С. 192–195.